

НЕРІВНІСТЬ В ОСВІТІ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ

INEQUALITY IN EDUCATION: GLOBAL TRENDS AND NATIONAL CHALLENGES

У статті актуалізовано вагомe значення соціального інституту освіти, його вплив на розвиток суспільства. Освіта розглядається як феномен, що виконує соціокультурні функції, та виступає чи не найголовнішим чинником розвитку окремих сфер, таких як політика, культура, економіка. Авторкою розкривається потенціал освіти, що представлено як інтенсивний спосіб входження у світ науки та культури; потужний ресурс соціалізації; механізм формування суспільного й духовного життя особистості; процес трансляції культурно-схвальних зразків поведінки; функцію розвитку регіональних систем та національних традицій; засіб забезпечення втілення базових культурних традицій та цілей; активний прискорювач культурних змін та перетворень. Порушення системи освітніх практик ставить під загрозу життєдіяльність суспільства, формуючи нові соціально вразливі групи осіб, які опинилися в ситуації ексклюзії, тобто стані соціального виключення. В цьому контексті розглянуто нові соціальні нерівності, зокрема в освіті, що зумовлені поширенням нового агресивного вірусу COVID-19. Зміни в життєдіяльності суспільства обумовили також введення нових практик взаємодії, що передбачали соціальне дистанціювання, а також у професійній діяльності. Освіта у відповідь на загрозу переформатувала традиційний навчальний процес на дистанційну форму. В роботі визначаються проблемні позиції стрімкої діджиталізації, таких як низький рівень технічного оснащення закладів усіх типів, відсутність швидкісного Інтернету, недостатній рівень цифрової культури суб'єктів навчального процесу тощо. Окреслено групи осіб, зокрема представників родин із низьким рівнем доходу та батьківської освіти, мігрантів, сільських мешканців, дітей з особливими освітніми потребами, що відчують загрозу обмеженого доступу до освітніх послуг за різних факторів. Здійснено спробу порівняння світових тенденцій нерівностей в освіті та національних викликів. Запропоновано рекомендації інституціям, що мають впливати на виправлення ситуації, що склалася в освіті, забезпечивши рівний доступ до освітніх послуг всім, хто навчається.

Ключові слова: освіта, пандемія, дистанційне навчання, нерівність, ексклюзія, вразливі групи.

The article highlights the importance of the social institution of education and its impact on social development. Education is considered a phenomenon that performs socio-cultural functions and is perhaps the main factor in developing specific areas, such as politics, culture, economics, and more. The author reveals the potential of education, which is presented as an intensive way to enter the world of science and culture; powerful resource of socialization; mechanism of formation of the individual's social and spiritual life, the process of translation of behavioral cultural-approving patterns; function of the regional systems development and national traditions; means of ensuring the implementation of basic cultural traditions and goals; an active accelerator of cultural change and transformation. Violation of the system of educational practices endangers the vital social functions, forming new socially vulnerable groups of people who find themselves in a situation of exclusion, i.e. a state of social exclusion. In this context, the paper considers new social inequalities, particularly in education, due to the spread of a new aggressive virus, COVID-19. Changes in the life of society have led to the introduction of new practices in interaction, involving social distancing, and in professional activities. Education, in response to the threat, has reformatted the traditional learning process into distance learning. This paper identifies the problematic positions of rapid digitalization, such as the low level of technical equipment of all educational institutions, lack of high-speed Internet, insufficient level of digital culture of the educational process participants, etc. The author outlines the groups of people, including representatives of low-income families and parental education, migrants, rural residents, children with special educational needs, who are threatened by limited access to educational services due to various factors. An attempt is made to compare global trends of inequalities in education and national challenges. Recommendations are offered to institutions that should influence education correction, ensuring equal access to educational services for all learners.

Key words: education, pandemic, distance learning, inequality, exclusion, vulnerable groups.

УДК 37.018.43:316.344.34
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.1.9>

Дікова-Фаворська О.М.

д.соціол.н., професор,
професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Житомирський інститут післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми. Актуальна ситуація у світі, зумовлена боротьбою з надзвичайно агресивним, непередбачуваним ворогом, загострила певні проблеми, передусім пов'язані зі збереженням та охороною здоров'я, наявним рівнем та станом готовності системи охорони здоров'я на всіх рівнях боротьби з COVID-19, низьким рівнем санітарної культури та соціальної відповідальності в період епідеміологічних обмежень.

Вплив пандемії змусив здійснити переоцінку цінностей та змінити стратегічні век-

тори розвитку на тактичні, короткотривалі з головною метою, що полягає у збереженні здоров'я та життя людини. Рішення органів державної влади ґрунтувались на ресурсних можливостях медичної галузі та обмежувальних заходах взаємодії. Логічною складовою частиною управлінських рішень стало переведення закладів освіти всіх рівнів на дистанційну (віддалену) форму навчання задля попередження поширення небезпечного вірусу та збереження здоров'я громадян. Запропонований формат навчального процесу виявив

низку гострих питань, що потребують негайного вирішення та постійного моніторингу. Це, по-перше, низький рівень технічного оснащення закладів освіти, включаючи наявність швидкісного Інтернету. По-друге, стрімка, всеохоплююча діджиталізація освітнього процесу, що виявила низький рівень інформаційної культури всіх суб'єктів навчального процесу, які потребували організації додаткового навчання цифровим технологіям, цифровим інструментам у паралельному режимі для забезпечення дистанційного навчання на якісному організаційному рівні.

Проте поза увагою як державної влади, так і місцевих громад залишилися соціальні групи вразливих верств населення, які опинилися в ситуації соціального виключення (ексклюзії), що привело до поглиблення стану соціальної нерівності в освіті через певні бар'єри у доступі до запропонованої освітньої послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження ролі освіти як соціального інституту завжди залишалося в центрі уваги як класиків світової соціології, так і сучасних учених. Е. Дюркгейм освіту та виховання сприймав як колективні факти, що справляють вплив на особистість [1]. Суспільні та колективні норми й цінності, засвоєні в процесі освіти та виховання через індивідуальну свідомість, мають зворотній вплив, що перетворює життя суспільства. Освіті, за веберівської концепції, «надається» обов'язковість участі в кожній соціальній дії. Вона виступає необхідним компонентом мотивації поведінки індивідів, чим сприяє розумінню колективних дій як засобів організації дій окремих індивідів [2]. Л. Уорд саме з освітою пов'язував успіх соціальних реформ, що дають змогу досягти соціальної рівності [3].

Основними проблемами досліджень явища соціальних нерівностей є поширення цього феномена, поглиблення впливу на розвиток суспільства (В. Хмелько, С. Оксамитна, С. Бабенко). Л. Клевчик досліджує особливості соціальної нерівності як основну диспропорцію в суспільстві, оскільки бідність, економічна нестабільність, неможливість самореалізуватися – це фактори, які ведуть до нерівності життя [4].

Постановка завдання. Метою статті є спроба окреслення світових тенденцій та національних викликів у сфері освіти, що пов'язані з поглибленням соціальної нерівності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільне значення освіти важко переоцінити, адже вона виступає як автономна система, що має відносну самостійність, здатність чинити активну дію щодо функціонування й розвитку суспільства. Освіта являє собою одночасно і процес, і результат. Водночас це

система установ і державна політика в галузі отримання освітніх послуг, гарантована Конституцією України. Освіта завжди була й залишається невід'ємною і важливою сферою людської діяльності. Оскільки освіта виступає чинником соціально-економічного прогресу, вона належить до пріоритетних аспектів політики держави. Розглядаючи освіту як феномен, що виконує соціокультурні функції та виступає чи не найголовнішим чинником розвитку окремих сфер, таких як політика, культура, економіка, а також усього суспільства, потенціал освіти можемо визначити таким чином.

1) Один з оптимальних та інтенсивних способів входження людини у світ науки та культури. Саме в процесі освітньої діяльності людина опановує культурні цінності, занурюється у світ різноманітної культурної спадщини, знайомиться з повсякденними практиками. Сучасний світ сьогодні об'єднує ресурсні можливості освіти задля виховання людини, здатної до емпатії, толерантності та сприйняття. Вибудовується стратегія освіти людини глобального рівня незалежно від місця проживання, рівня та типу освіти. Освіта – це чи не перший соціальний інститут, який сміливо руйнує кордони, мовні бар'єри, формує нові правила міжособистісної взаємодії, в тому числі на міжнародному рівні. У такий спосіб освіта виступає процесом трансляції культурно схвальних форм суспільного життя. З огляду на вищевикладене можемо відзначити залежність розвитку країн від рівня та якості освіти, культури суспільства.

2) Потужний ресурс соціалізації особистості та спадкоємності поколінь. Особливо в період реформ та криз освіта виступає стабілізуючим чинником між новими соціальними уявленнями та ідеалами попередніх поколінь, що обумовлені історично. Таким чином, освіта дає змогу утримувати процес відтворення й передачі історичного та соціального досвіду, водночас формувати нові актуальні для часу орієнтири соціального й культурного розвитку. Головним завданням освіти залишається підготовка молоді людини до самостійного життя через формування необхідних компетентностей. В ситуації швидкоплинності подій, соціальних процесів, зміни соціальних уявлень освіта забезпечує стабілізуючу функцію і сприяє успішній адаптації та інтеграції молоді людини в суспільний простір. У такий спосіб соціальна функція освіти не тільки виконує завдання з підготовки молодого покоління до майбутнього, що має будуватися на формуванні соціально схвального способу життя, реалізації різних форм діяльності, пов'язаних з багатобарвністю сфер життєдіяльності людини, але й розвиває духовний потенціал особистості для повноцінної самореалізації.

3) Механізм формування суспільного та духовного життя особистості. Соціальна цінність освіти визначається соціальною вагою освіченої людини в суспільстві. Саме соціальний інститут освіти забезпечує розвиток пізнавальних і духовних потреб особистості, його успішне функціонування сприяє розвитку інтелектуального та духовного потенціалу країни.

4) Процес трансляції культурно оформлених зразків людської діяльності. Процес навчання забезпечує засвоєння соціокультурних норм історично-культурного значення. Таким чином, засвоюються норми моралі, етичної поведінки, що дає змогу відтворювати форми суспільного життя в просторі культури.

5) Функція розвитку регіональних систем і національних традицій. Регіональні освітні системи враховують освітні запити різних соціокультурних груп населення, зокрема закритих етнічних груп. Освіта виступає потужним механізмом інтеграції та інклюзії молоді людини в суспільні практики громади.

6) Засіб забезпечення втілення базових культурних цінностей та цілей розвитку суспільства. Освітні системи – це соціальні інститути, що готують молоду людину до самостійного життя. Цілі та завдання освіти базуються на соціальному замовленні країни. В цьому контексті набувають особливого значення прогнозування та планування розвитку освіти, саме вони закладають основу державної освітньої політики держави.

7) Активний прискорювач культурних змін та перетворень у суспільному житті. Людина культурно збагачується через занурення в культурну спадщину власної родини, культурну традицію свого народу, яку вона опановує впродовж життя засобами освіти, виховних процесів, професійної діяльності та повсякденних практик. Проте саме освіта забезпечує прискорення цих процесів, дає змогу особистості набутти цілісності, духовної рівноваги, соціальної зрілості як суб'єкта соціальної дії, не втрачаючи власної індивідуальності.

Підсумовуючи вищевикладене, підкреслюємо провідне місце освіти як ресурсу та механізму розвитку суспільства, її значення у забезпеченні сталості розвитку країни.

Отже, будь-які прояви розбалансування системи освіти приводять до непередбачуваних наслідків для суспільств. Сучасна ситуація, що пов'язана зі стрімким поширенням небезпечного вірусу COVID-19, призвела до поглиблення соціальної нерівності у сфері освіти.

Тема соціальної нерівності є незмінною та актуальною в розробках представників різних наукових сфер. У фокусі уваги вчених перебувають і передумови формування соціальної нерівності, і механізми її відтворення, і, безумовно, наслідки цього феномена на суспільні процеси. Одна з форм соціальної нерівності –

це економічна нерівність, яка активно досліджується як вітчизняними вченими, так і їх закордонними колегами [5; 6; 7].

Економічна нерівність є базовим типом цього явища, тому що саме вона породжує всі інші її прояви. Дослідження економічної нерівності впритул пов'язано з вивченням бідності, соціальної справедливості. Саме ці явища визначають «випадіння» дітей та молоді із системи формальної освіти під час пандемії.

Сучасні соціальні концепції, що пояснюють проблему соціальної нерівності, умовно поділяємо на такі два напрями:

1) концепції, що базуються на тезисі, що нерівність – природний засіб виживання суспільства (теорія функціоналізму Еміля Дюркгейма, К. Девіса, теорія статусних груп М. Вебера);

2) концепції, в яких стверджується, що можливо досягти соціальної рівності шляхом соціальних революцій або на основі реорганізації економічної та соціальної систем (теорія класів К. Маркса).

За визначенням З. Голенкової, «соціальна нерівність – специфічна форма соціальної диференціації, за якої окремі індивіди, соціальні групи та класи перебувають на різних щаблях вертикальної соціальної ієрархії, мають нерівні життєві шанси та можливість для свого розвитку та задоволення соціальних і культурних потреб» [8]. Виокремлюються типи соціальної нерівності, такі як систематична і структурна; випадкова та короткочасна; така, що стосується тимчасових суспільних явищ. Сучасна ситуація, безумовно, демонструє останній тип соціальної нерівності, проте незрозуміло, наскільки тимчасово ми опинилися в ситуації невизначеності та обмежень, яким чином ця ситуація вплине на майбутні соціальні процеси, наскільки поглибитися стан ексклюзії певних соціальних груп. Ексклюзія – ситуація соціального виключення (відторгнення), що пов'язана з обмеженим доступом до обміну ресурсами, як матеріальними, так і, що надзвичайно важливо в умовах ізоляції, моральними, інформаційними тощо. Інклюзія, протилежна до соціальної ексклюзії, – технологія, що забезпечує залучення й прийняття суспільством представників певних соціальних груп, організацію доступу до ресурсів, що дасть їм змогу побудувати життєву стратегію успіху, закріпити позитивні життєві шанси.

Автором здійснено спробу окреслити соціальні групи осіб, які навчаються, для визначення больових точок в організації навчального процесу в закладах освіти всіх типів, що кардинально змінився у зв'язку з пандемією.

Відповідно до результатів дослідження, що проведені у низці країн протягом 2020 р., соціальна нерівність в доступі до освіти перш

за все вплинула на представників родин із низьким рівнем матеріального забезпечення та батьківської освіти [9; 10; 11].

Другою групою соціально виключених визначено мігрантів, проблемам яким особливо увагу приділяють міжнародні організації, серед яких слід назвати Дитячий Фонд ООН ЮНІСЕФ, Міжнародну організацію праці, Європейський Союз [12; 13; 14].

Характерною ознакою карантинних обмежень виявилось, за результатами дослідження, посилення та поширення всіх форм домашнього насильства, в тому числі сексуального [15; 16; 17].

Ситуація, що сформувалася в Україні та пов'язана з тривалою ізоляцією як чи не однією з ефективних форм протидії поширенню небезпечного вірусу, суттєво не відрізняється від світових тенденцій, проте має власні ознаки. Так, найбільш вразливою групою тих, хто навчається, виявились учні закладів освіти сільської місцевості. Це пов'язано перш за все з відсутністю швидкісного Інтернету, що унеможливило організацію навчального процесу в дистанційному форматі на належному рівні. Крім того, рівень індивідуального забезпечення сучасною комп'ютерною технікою, смартфонами та іншими гаджетами всіх суб'єктів навчального процесу вкрай незадовільний.

Другою групою виявились учні – представники родин з низьким рівнем доходу та безробітних. До проблем технічного забезпечення домашнього навчання додалась проблема домашнього харчування. У зв'язку із закриттям навчальних закладів за вимогами карантину ця категорія дітей була позбавлена харчування, що забезпечувалося місцевою громадою в стінах закладу освіти.

В родинях з асоціальною моделлю поведінки посилюються випадки домашнього насильства всіх типів. Okремо треба відзначити поглиблення стану емоційного вигорання та психологічного дискомфорту, що пояснюються тривалим перебуванням на обмеженій території родини в повному складі. Обмеження повноцінного міжособистісного спілкування, заборона прогулянок, відсутність достатньої кількості необхідної техніки для виконання виробничих завдань у віддаленому форматі та дистанційне навчання поглибили негативні психологічні стани в родинях.

Треба наголосити на тому, що зазнали суттєвого виключення учні з особливими освітніми потребами, що знаходились на інклюзивному навчанні. Саме ці учні, які представляли одну з груп ризику, що об'єктивно обумовлено станом здоров'я, були одночасно повністю виключені з навчального процесу. В такій ситуації їх навчальні досягнення, що так складно та повільно формувалися, опинились під загрозою нівелювання.

Окреслені проблемні групи осіб опинилися в ситуації соціального відторгнення (ексклюзії), що пов'язано з ризиками, викликаними пандемією COVID-19. Задля комплексного вирішення означеної проблеми ми пропонуємо алгоритм превентивної негативної явищ, що можуть суттєво порушити стабільність суспільства та загальмувати сталий розвиток.

На рівні держави слід вжити таких заходів:

- посилити технічне оснащення закладів освіти всіх рівнів, передбачивши забезпечення персональною комп'ютерною технікою осіб, з особливою увагою на тих, хто має низький рівень матеріального стану, задля повноцінної участі у навчальному процесі;

- забезпечити покриття швидкісним Інтернетом сільської місцевості задля стабільності зв'язку під час дистанційного навчання та здійснити підвищення кваліфікації педагогічних працівників у віддаленому форматі.

На рівні місцевих громад слід вжити таких заходів:

- організувати підтримку родин, які перебувають у складних життєвих обставинах, задля попередження дитячого голоду та обмеження доступу до освітніх послуг;

- об'єднати ресурси соціальних служб та Національної поліції задля попередження всіх проявів домашнього насильства, булінгу тощо;

- оптимізувати роботу громадських організацій щодо виявлення загрозливих ситуацій в окремих соціальних групах чи родинях задля швидкого реагування на виклики сьогодення.

На рівні професійної спільноти слід вжити таких заходів:

- передбачити швидке опанування новими цифровими технологіями для наповнення сучасного навчального заняття новим змістом та можливостями;

- посилити командну співпрацю «заклад освіти – батьківська громада – ті, хто навчаються» задля превентивної «випадання» з навчального процесу представників вразливих соціальних груп;

- забезпечити методичним супроводом в організації домашнього навчання батьків, які контролюють виконання домашніх завдань, зокрема батьків, діти яких знаходяться на інклюзивному навчанні;

- активізувати формування інклюзивних практик задля посилення згуртованості колективів навчальних закладів в ситуації виклику, невизначеності та певного соціального ризику.

Висновки з проведеного дослідження. Ситуація, що склалася в світі, сповнена ризиками та викликами, до того ж достатньо невизначена за термінами тривалості. Це все вимагає швидкого реагування, чутливої адаптації до поточної ситуації, гнучкості та мобільності в кожному окремому випадку, можливо, роз-

роблення адресного алгоритму для окремого закладу освіти. Проте у фокусі уваги керівників усіх рівнів та громади мають перебувати вразливі соціальні групи, які потребують уваги, підтримки, контролю задля того, щоб жодна дитина, молода людина не втратила можливість здобути якісну освіту, реалізувати свою життєву стратегію, досягти успіху та стати повноцінним актором суспільних процесів.

На порядку денному перебувають наслідки впливу пандемії на освіту та прогноз щодо долі конкретного покоління. Це питання потребує ґрунтовних наукових досліджень задля розроблення довгострокової стратегії із запобігання поширенню соціальної нерівності у сфері освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дюркгейм Э. Социология образования. Москва : ИНТОР, 1996. 80 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова ; предисл. П. Гайденко. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
3. Уорд Л. Динамическая социология : в 2 т. Москва, 1991. 451 с.
4. Клевчик Л. Соціальна нерівність як основна диспропорція в суспільстві. *Економіка та держава*. 2019. № 4. С. 48–51. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.4.48.
5. Балакірева О., Дмитрук Д. та ін. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : монографія. Київ : НАН України ; Інститут економіки та прогнозування, 2011. 592 с.
6. Оксамитна С. Інституціональне середовище відтворення соціальної нерівності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 4. С. 4–29.
7. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева. Киев : Институт социологии НАН Украины, 2006.
8. Соціологічна енциклопедія / уклад. В. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
9. Engzell P., Frey A., Verhagen M.D. Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2021. № 118 (17). E2022376118. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.2022376118>.
10. Grewenig E., Lorgetporer Ph., Werner K., Woessmann L., Zierow L. COVID-19 and Educational Inequality: How School Closures Affect Low- and High-Achieving Students. *IZA Discussion Papers*. 2020. № 13820. Institute of Labor Economics (IZA), Bonn.
11. Simulating the Potential Impacts of COVID-19 School Closures on Schooling and Learning Outcomes: a Set of Global Estimates, June / World Bank (WB). 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/simulating-potential-impacts-of-covid19-school-closures-learning-outcomes-a-set-of-global-estimates>.
12. Caarls K., Cebotari V., Karamperidou D., Alban C.M.C., Zapata J., Zhou R.Y. Lifting Barriers to Education During and After COVID-19: Improving education outcomes for migrant and refugee children in Latin America and the Caribbean. *Innocenti Research Report*. 2021. UNICEF Office of Research. Innocenti, Florence.
13. Policy Brief: Education during COVID-19 and beyond. UNICEF. Social Protection for Children and Families in the Context of Migration and Displacement during COVID-19 : Technical Note / UN. 2020. URL: <https://www.unicef.org/media/74031/file> 13 August 2020.
14. Evans D.P. COVID-19 and violence: a research call to action. *BMC Women's Health*. 2020. № 20. P. 249. URL: <https://doi.org/10.1186/s12905-020-01115-1>.
15. Wanqing Z. Domestic violence cases surge during COVID-19 epidemic. Sixth Tone. 2020. URL: <https://www.sixthtone.com/news/1005253/domestic-violence-cases-surge-during-covid-19-epidemic>.
16. Taub A. A new COVID-19 crisis: domestic abuse rises worldwide. *The New York Times*. 2020. URL: https://www.nytimes.com/2020/04/06/world/coronavirus-domestic-violence.html?campaign_id=2.
17. COVID-19 and ending violence against women and girls / UN Women. 2020. URL: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls>.